

*ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА
ТА ПРАВА ЛЮДИНИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ*

**ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА:
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА¹

Р. ДВОРКІН

*професор права і філософії
(Університет Нью-Йорка, США),
почесний професор юриспруденції
(Університетський коледж Лондона,
Велика Британія)*



В основу верховенства права закладено парадокс. Цей ідеал вимагає визначеності і засуджує неоднозначність у праві. Утім водночас він сам значною мірою є невизначеним і неоднозначним. Послідовні прихильники виявилися замкнутими у великих розбіжностях щодо того, чим у дійсності є верховенство права. Ці розбіжності належним чином узагальнено в робочому документі Венеціанської Комісії, який зараз перед нами². Вони також добре сформульова-

¹ *Ronald Dworkin* (Frank Henry Sommer Professor of Law at New York University, Professor Emeritus of Jurisprudence at University College London). Keynote Speech: The Rule of Law // European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) in co-operation with the Foreign and Commonwealth Office of the United Kingdom and the Bingham Centre for the Rule of Law under the auspices of the United Kingdom Chairmanship of the Committee of Ministers of the Council of Europe. Reports of the Conference on «The Rule of Law as a Practical Concept». Lancaster House, London. 2 March 2012. [Європейська комісія за демократію через право (Венеціанська Комісія) у співпраці із Міністерством закордонних справ та у справах Співдружності Великобританії та Центром за верховенство права імені лорда Бінгхема під егідою головування Великобританії в Комітеті міністрів Ради Європи. Доповіді на конференції «Верховенство права як практичний концепт». Lancaster House, Лондон]. — Р. 5–11. Переклад з англійської мови Г. Коваленко, наукове редагування О. Уварової.

² Учасники конференції погодилися із тим, що є три стовпи Ради Європи — демократія, повага до прав людини та верховенство права. Вони так тісно взаємопов'язані, що один є неможливим без двох інших. Загальновизнаного визначення верховенства права може бути

ні в книзі лорда Бінгема (*Lord Bingham*). Природною реакцією на такий парадокс може стати лише бажання висміяти саму ідею верховенства права як незрозумілу і позбавлену користі. Якщо ми хочемо сказати, що таємні закони або таємні судові процеси — це неправильно, або ув'язнені не повинні піддаватися тортурам, або парламенти мають підкорятися писаній конституції, ми тільки це і повинні сказати, і більше не перейматися тим, що в дійсності означає верховенство права.

Насправді, коли серед людей є серйозні розбіжності в думках щодо тієї чи іншої політичної цінності — коли вони розходяться у поглядах із приводу того, що, власне, означає демократія або свобода, або рівність, — ми натикаємося на такий варіант реакції, як відмова від концепції взагалі. Втім це практично завжди є помилкою. Політичні цінності є політичними зобов'язаннями. Уряди і народи згодні із важливістю тих цінностей, що названі демократією, чи свободою, чи верховенством права, хоча вони можуть мати розбіжності, і навіть глибокі, щодо того, як саме ця цінність має бути визначена. Важливо правильно встановити такі розбіжності і протистояти їм. В іншому разі ми втрачаємо можливість стверджувати, що таємні судові процеси і визнання вищої влади за парламентом є неправильними через те, що вони порушують верховенство права, а потім вказувати, що найкраще пояснення, чому такі порушення мають місце, демонструє, що вища влада не повинна визнаватися за парламентом.

Цим ранком я стверджуватиму, що розбіжності з приводу характеру верховенства права відображають ще більш глибокі розбіжності щодо фундаментальної моральної концепції — концепції особистої гідності — а отже, щодо політичної легітимності також. Почну я з коментарів до певних важливих розбіжностей. Але спочатку я маю звернути увагу на два моменти, які видаються беззаперечними.

Перший полягає у тому, що за великим рахунком розуміння того, що означає верховенство права, не викликає заперечень. Л. Фуллер у своїй книзі «Мораль права», що має значний вплив, навів перелік того, що верховенством права чітко заборонено: це не тільки таємні закони і таємні судові процеси, а й, зокрема, закони, які не можуть накладати зобов'язання, і сфальшовані судові провадження. Другий момент полягає в тому, що верховенство права не може розглядатися з позиції «все або нічого», інакше держави, які не дотримуються цього принципу в якомусь одному аспекті, мали б вважатися тираніями. Верховенство права є певним прагненням, а отже, має значення ступінь його втілення в життя. Моя країна, США, порушує верховенство права, коли тримає ув'язнених в Гуантанамо без суду і слідства протягом багатьох років, а також, як на мій погляд, коли вона відмовилася ратифікувати Римський договір, яким визнається юрисдикція Міжнародного кримінального суду. Але в інших аспектах, включаючи правила кримінального провадження, Сполучені Штати значно сильніше, аніж багато європейських держав, наблизились до того, чого в ідеалі

не знайдено, проте можна знайти шляхи із втілення нього в життя у майбутньому. На конференції було визначено окремі визначальні елементи поняття верховенства права; Венеціанська Комісія включила деякі з них до «контрольного списку», який, однак, не є ані вичерпним, ані зафіксованим у часі: він може бути доопрацьований і адаптований до мінливих обставин. — *Прим. наук. ред.*

вимагає верховенство права. Ми маємо ставити питання не про те, чи держава визнає або заперечує верховенство права, а про те, коли і як швидко вона наблизиться до нього.

Тепер щодо розбіжностей у поглядах.

1. Верховенство права є формальним чи змістовним?

Одна з точок зору була висловлена професором Дж. Разом (*Joseph Raz*): «Недемократичні правові системи, засновані на запереченні прав людини, на поширеній серед населення бідності, на расовій сегрегації, сексуальній нерівності та релігійних переслідуваннях, в принципі, можуть відповідати вимогам верховенства права більше, ніж будь-яка з правових систем більш освіченої західної демократії... Це буде незрівнянно гірша правова система, але вона буде переважати в одному відношенні: вона відповідатиме верховенству права... Закон може... встановити рабство без порушення верховенства права».

Лорд Бінгем (*Lord Bingham*) категорично проти такої точки зору. «Я б взагалі відкинув [погляд Дж. Раза] на користь «широкого» визначення, включивши до його складу захист прав людини. На мій погляд, державу, яка застосовує жорсткі репресії або переслідування щодо окремих груп населення, не можна розглядати як таку, що дотримується верховенства права, навіть якщо перевезення переслідуваної меншості до концтабору або вимушене залишення напризводаще новонароджених дівчат на схилах гір є предметом регулювання деталізованих і належним чином прийнятих законів, що неухильно дотримуються»¹.

Звичайно, і Дж. Раз, і Т. Бінгем засуджують тиранію, описану Дж. Разом. Але якщо позицію Дж. Раза брати за основу, він повинен виходити із того, що в певному відношенні або деякою мірою запропонований ним варіант тиранії є кращим, аніж було б, якби держава не приймала закони відкрито і не виконувала б їх сумлінно. Аналіз верховенства права не є вправою із користування повсякденною мовою. Якби це було так, це не мало б жодного сенсу, оскільки результатом використання повсякденної мови ставали б різні визначення. Ми маємо визнати цінність самої ідеї верховенства права, навіть якщо у нас є розбіжності щодо самого його визначення. Тому визначення верховенства права має відображати, що воно є добром. Ось у чому виявляється розбіжність між Дж. Разом і Т. Бінгемом: Раз виходить із того, що тиранія, яка слідує встановленим нею правилам, є чимось добрим, хоча й не надто; Т. Бінгем, в свою чергу, думає, що немає нічого доброго тільки в тому, щоб строго дотримуватися належним чином прийнятих правил.

2. Чи є сумісним верховенство парламенту (*parliamentary supremacy*) з верховенством права? Або чи встановлює законність обмеження на те, що може прийняти демократично обраний парламент? Чи вимагає вона, щоб окремі судді мали право скасувати найбільш крайні парламентські рішення?

Я не маю наміру ставити питання про те, чи парламент дійсно має законне право робити все, що хоче, із народом, який не накладає явних обмежень на його владу. У Сполученому Королівстві серед теоретиків права триває важлива дискусія щодо того, чи Британський парламент дійсно має вищу владу такого типу.

¹ Див.: Bingham T. *The Rule of Law* / Tom Bingham. – Penguin Books Limited, 2011. – 213 p. – Прим. пер.

Т. Бінгем вважав, що це так, але його колишній колега лорд Стейн (*Lord Steyn*) і Дж. Джовелл (*Jeffrey Jowell*), серед багатьох інших, не згодні з такою думкою. Вони переконані, що парламент не має законної влади виключити із юрисдикції суду, наприклад, захист підозрюваних у тероризмі. Ці розбіжності зачіпають цілу низку питань щодо природи і обґрунтування права; їх викладенню я приділю одну хвилину. Але я хотів би зараз зосередитися на іншому питанні. Чи вимагає верховенство права, щоб судді мали право оголошувати парламентські акти неконституційними, а отже, недійсними?

Т. Бінгем, як можна судити, дотримувався тієї позиції, що така вимога дійсно має висуватися. Він вважав, що влада британського парламенту є необмеженою, але він також визнавав, що цей факт є відхиленням від реалізації ідеї верховенства права. Така думка є зрозумілою. Верховенство права вимагає того, щоб ніхто не був вище за право, і вищість парламенту означає, що законодавчі органи — на практиці діючий уряд — насправді вище права. Ніщо не обмежує їхнього волевиявлення. Т. Бінгем вважав, що Британія більшою мірою відповідала б верховенству права, якби у суддів дійсно було певне реальне право вето.

Але багато інших теоретиків права займають прямо протилежну позицію, і їхня точка зору також є абсолютно зрозумілою. Вони вказують на те, що ситуація в США, як і в багатьох країнах — членах Ради Європи, в яких суддям надано повноваження із остаточного вирішення питання щодо дії або скасування законів, є прямим порушенням верховенства права, оскільки судді, які не обираються, опиняються поза правом. Деякі з них, у тому числі суддя Скалія (*Justice Scalia*) у Верховному суді США, вважають особливо неприйнятним, що судді міжнародних судових інстанцій, таких як Європейський суд з прав людини, мають таку владу. Ці критики виходять із того, що справжнє значення верховенства права, принаймні в демократичних країнах, полягає в тому, щоб народу в цілому належало слово щодо того, яким має бути чинне право, а тому нічим необмежений парламент найбільше наближений до цього ідеалу.

Перший урок, що випливає з цього протиріччя, полягає в тому, що відомі гасла, через які знаходить вираз верховенство права, хоча й мають яскраву історію, втрачають зміст, якщо їх розуміти буквально. Не існує такої речі, як правління права, а не людей чи держави, в якій ніхто не може бути вище за право. Зрештою хтось має вводити в дію й інтерпретувати норми права. Ми можемо виходити лише із того, що законодавча і судова влада повинні бути розподілені у правильний спосіб, і спір полягає лише в тому, який спосіб є правильним.

Другий урок, на який слід звернути увагу, пов'язаний із біполярністю: люди думають, що верховенство права або вимагає, або забороняє верховенство політичної більшості. Як видається, тут немає місця для нейтральної позиції. Це також показово, і я до цього ще повернусь.

3. Третє питання, яке стане предметом обговорення, добре відоме юриспруденції. Коли судді вирішують складні справи або певні нові випадки, вони створюють нове правило поведінки чи віднаходять право, яке вже є? Коли суддя Кардозо (*Judge Cardozo*) і лорд Аткін (*Lord Atkin*) вирішили, що відповідальність за якість продукції не потребує договірних відносин, вони створили радикально нове правило поведінки і застосували його заднім числом? Чи вони усунули традиційну помилку про те, чим право є насправді, і просто розкрили вже

існуюче право, а не самостійно його створили? Це те питання, залежно від відповіді на яке розрізняють юридичних позитивістів (*legal positivists*) і юридичних інтерпретивістів (*legal interpretivists*).

Складність питання про верховенство права є очевидною. Якщо судді повинні створити нове правило поведінки при розгляді складних справ, то складні справи вимагають від суддів порушувати принцип верховенства права. Судді у такому випадку мають досить часто створювати нові правила поведінки, не будучи відповідальними перед народом, і, що ще гірше, вони повинні потім застосовувати таке нове правило, яке вони ж створили, ретроспективно щодо сторін розглядуваної справи, що суперечить основоположному принципу верховенства права.

Але якщо, з іншого боку, судді у складних справах намагаються розумно встановити, які вимоги дійсно висуває право, незважаючи на те, що правило поведінки, яке вони визнають, ніколи раніше ще не було визнано, то судді не порушують верховенство права, якщо прийняті ними рішення є коректними, правильними. Навпаки, вони порушують верховенство права, не визнавши ще невизнане правило поведінки, оскільки це не виправдало б очікування сторін справи щодо вирішення спору відповідно до права. Зверніть увагу, що це, знову ж таки, є полярним питанням. З однієї точки зору, верховенство права порушується кожного разу, коли судді проголошують і застосовують ще не закріплені правила поведінки, навіть незважаючи на те, що вони це роблять вимушено. З іншої точки зору, верховенство права буде порушено, якщо вони робити цього не будуть.

Науковці, які мають дві протилежні точки зору в юриспруденції, про які йшлося вище — позитивізм та інтерпретивізм — розходяться в думках щодо верховенства права, оскільки вони мають зовсім різні погляди на природу і обґрунтування права. Для позитивістів право — це лише історичний або соціальний факт. Право — це те, що встановлено в законодавстві або в минулих судових рішеннях. Таким чином, якщо прийняті акти або винесені рішення не містять правила для розв'язання нового спору, тоді взагалі немає жодної правової норми для врегулювання ситуації, і судді волею-неволею мають застосувати розсуд, щоб створити нове правило поведінки і ретроспективно застосувати його. У них немає іншого вибору, якщо вони взагалі хочуть вирішити нову справу. Для позитивістів, таким чином, континентальні системи права, які намагаються обмежити повноваження суддів інтерпретацією систематизованої сукупності законів, принаймні прагнуть до втілення верховенства права. Т. Бінгем, який був правовим позитивістом, вважав очевидним, що судді створюють нове право при вирішенні так званих складних справ. Він визнавав абсурдним припущення, що існує нікому невідоме право, яке чекає, щоб судді його виявили. Тому він думав, що системи загального права, в яких судді мають певну свободу розсуду, порушують принцип верховенства права, і на цій підставі наполягав на тому, що цей розсуд має бути обмежений.

Для інтерпретивістів, з іншого боку, право включає в себе не тільки правила, що були прийняті або обнародовані раніше, а й принципи, що якнайкраще обґрунтовують ці правила з точки зору політичної моралі. Отже, коректне формулювання права залежить від коректного судження політичної моралі. Коли

позитивісти вказують на прогалину в чинному праві, це насправді тільки простір, який потрібно заповнити інтерпретацією вже прийнятих правил, для чого слід з'ясувати, які саме принципи, що лежать в основі цих правил, підлягають застосуванню у новій справі. Це говорить нам, чим є насправді право, і які вимоги висуває верховенство права до суддів.

Ми зараз визначили три глибокі розбіжності щодо природи та практичного застосування ідеалу верховенства права, ідеалу, як можна сказати, легальності. Як розв'язати ці суперечки? Концептуальний аналіз права не допомагає. Ані історичні, ані компаративістські дослідження, що вивчають, як верховенство права визначалося в різних документах, також не стають у пригоді. Ми маємо розглядати ці дебати з приводу верховенства права як глибокі дискусії в політичній теорії і навіть в політичній філософії.

Протягом століть головні суперечки в політичній теорії точилися навколо природи політичної *легітимності*. Уряди здійснюють примус. Необґрунтований примус є зневагою людської гідності. Що може зробити примус сумісним із гідністю? В епоху модерну починаючи з XVII століття надавалися різні відповіді.

Суспільний договір? Якщо люди висловлюють свою згоду, то немає жодної зневаги для їх гідності. Проте удаваний суспільний договір, навіть у найбільш складній формі, є фікцією. Немає жодного питання, в якому люди насправді дійшли б повної згоди.

Мажоритарна демократія? Навіть у найвитонченішій формі вердикт більшості голосів не вирішує проблеми. Завжди існує меншість, і залишається питання: як примус поєднати з її гідністю?

Права людини? Уряд не повинен робити нічого надто поганого. Але це саме по собі не забезпечує повного вирішення проблеми. Уряди, що застосовують примус, можуть поважати права людини і все ж примушувати людей проти їхньої волі.

Я пропоную таку тезу: наші дебати з приводу верховенства права відображають дві різні концепції щодо того, чого вимагає людська гідність *окрім* демократії та прав людини.

Перша теза полягає в тому, що як тільки мають місце демократія і дотримання прав людини, гідність вимагає лише чесного попередження (*fair warning*) про втручання уряду до справ людей. Чесне попередження вимагає, щоб закон був зрозумілим і опублікованим, щоб його можна було виконати, і щоб існували такі установи, як незалежні суди, що діють відповідно до встановлених процедур для того, щоб контролювати або попереджувати випадки ігнорування встановлених вимог. Це саме ті умови, які ми називаємо традиційним уявленням про верховенство права, зокрема, у А. Дайсі (*Dicey*) або у «*Моралі права*» Л. Фуллера.

Друга теза полягає в такій вимозі з точки зору гідності: вона вимагає того, що я називаю зрівняльною (егалітарною) чесністю (*egalitarian integrity*). Вона полягає в тому, що всі ті, хто піддається примусовій владі, є рівними перед законом у глибокому сенсі. Принципи, які передбачають, як ставитися до окремих суб'єктів, мають бути застосовані до всіх. Закон повинен бути не лише публічним, а й загалом узгодженим: він має бути в цілому обґрунтованим. Цей погляд

на те, чого вимагає гідність, є набагато більш сутнісним, аніж концепція чесного попередження. Вона вимагає, щоб, наскільки це можливо, закон у застосуванні до різних людей демонстрував чесність: тобто щоб він уникав суперечностей не тільки в деталях, а й у принципі.

Тепер, очевидно, ці дві концепції гідності в праві значною мірою перетинаються. Вони обидві засуджують те, що я назвав беззаперечно неприйнятним (*uncontroversially unacceptable*), зокрема таємні або сфальшовані судові провадження. Але вони різко відрізняються в акцентах, і ця різниця виходить на поверхню в суперечках, про які я згадував: чого вимагає і що засуджує верховенство права. Я розгляну ці суперечності знову, вже з точки зору двох концепцій гідності – чесного попередження і зрівняльної чесності.

Верховенство права є формальним чи змістовним?

Відповідно до концепції чесного попередження верховенство права може бути визначено як відмінне від будь-якої іншої політичної чесноти. Воно може бути визначено суто формально, оскільки використовує попередження як засіб забезпечення певного ступеня поваги до себе. Однак в егалітарному розумінні неможливо описати корисність легальності в суто формальних термінах. Це, очевидно, нічого не додає до реальної рівності перед законом, і лише попереджає людей, як у твердженнях Дж. Раза, що до них буде застосовано терор.

Саме тому концепція чесного попередження не вимагає будь-якого поєднання легальності з іншими політичними чеснотами. Три стовпи Ради Європи є незалежними один від одного. Але в зрівняльній (егалітарній) чесності інтеграція явно необхідна, тому що рівність вимагає як рівної участі в правотворчості, так і поваги до різноманітних політичних прав. Т. Бінгем прояснив це в уривках, які я процитував вище.

Чи вимагає верховенство права конституційного судового контролю, тобто контролю суддями з правом вето?

Концепція чесного попередження дотримується першого із поглядів, які я вирізнив: вона заперечує легітимність судового вето. Система, в якій слово парламенту є остаточним і незаперечним, може дати більш чітке попередження, ніж та, в якій рішення парламенту підлягають контрольному розгляду судами, і це особливо правильно, коли судді перевіряють законодавство на предмет відповідності розмитим моральним ідеалам, на кшталт «належного процесу» (*due process*), «рівного захисту» (*equal protection*), «приватності» (*privacy*), «свободи вираження» (*freedom of expression*) та інших абстракцій, відомих за конституційними документами.

Але зрівняльна (егалітарна) чесність займає протилежну позицію. Якщо судовий контроль підвищує ймовірність того, що закон продемонструє рівну турботу і повагу до всіх громадян, то це і є те, чого вимагає верховенство права. Егалітарна концепція не засуджує абстрактні моралістичні критерії. Якщо судовий контроль функціонує належним чином, абстракції покращують його гнучкість і результативність. Одним із яскравих прикладів є рішення Верховного суду Сполучених Штатів щодо расової інтеграції і проти криміналізації чи пеналізації гомосексуалізму.

Позитивізм або інтерпретивізм?

З точки зору концепції чесного попередження здійснення судочинства у випадках прогалин у праві або надання судового тлумачення конституції чи кодексів має розглядатися як прояв судової правотворчості. Розвиток загального права або конституційного тлумачення є, принаймні з точки зору можливості передбачити його, ретроспективним і часто неочікуваним. Хто міг знати, що Кардозо або Аткін у результаті скасують старе правило, що вимагало конфіденційності договору для встановлення деліктної шкоди? Судді повинні мати можливість розсуду, навіть у передбачуваній кодифікованій системі, оскільки кодекс не може передбачити все. Але відповідно до концепції чесного попередження ми повинні визнати, що судді створюють закон, коли реалізують такий розсуд, і таким чином певною мірою шкодять верховенству права.

Але, з егалітарної точки зору, нібито нові рішення є виправданими, якщо вони корегують свавільні правила або відмінності, які не можуть бути виправдані в принципі. Немає принципової різниці, чи є той, хто страждає від недбалості виробників, з числа людей, з ким виробники перебувають у договірних відносинах, чи ні. Чесне відношення утверджено завдяки дозволу суддям надати нове тлумачення прецеденту загального права в такий спосіб.

Поняття права.

Тепер декілька слів про те, як все це стосується одвічної філософської суперечки щодо природи права. Позитивізм проводить різку межу між правом і мораллю; інтерпретивізм стирає межу, вважаючи, що закон повинен тлумачитися у світлі загальних принципів, які необхідні, щоб обґрунтувати конкретні правила. Важливе і знехтуване питання полягає в тому, який саме аргумент насправді лежить між цими двома концепціями. Він не має жодного значення як семантичний або концептуальний аргумент. Він у своїй основі є політичним аргументом.

Позитивізм заснований на концепції чесного попередження в правовому регулюванні. Він виходить із того, що ключовий елемент правової легітимності полягає в попередженні про можливість застосування примусу. Інтерпретивізм робить інший вибір: він зосереджений на внеску права до політичної чесності та рівного морального статусу громадян. Так що підручники беруть за основу неправильний порядок аргументації. Часто говорять, що ми маємо спочатку зрозуміти природу права, перш ніж ми зможемо розглянути, що означає верховенство права. Це може здаватися цілком природним. Але я пропоную протилежне: наша думка про природу права залежить від значно більш політичного питання про те, що ми повинні здійснити, щоб реалізувати верховенство права. Верховенство права є фундаментальним питанням; ваше розуміння права залежить від відповіді, яку ви даєте на це більш фундаментальне питання.

Я не роблю жодної таємниці з моїх власних уподобань. Як Т. Бінгем, я не можу знайти ніякого сенсу в чесному попередженні як незалежному, самостійному моральному принципі. Я вважаю, що гідність і заснована на ній легітимність повинні залежати врешті-решт не тільки від формальної законотворчої процедури, а й від принципової чесності, яка має стати результатом цієї процедури.

Чесне попередження має вирішальне значення в деяких випадках, наприклад у кримінальному праві. Але чесність є більш фундаментальною цінністю, і

тому ми повинні надавати перевагу конституціоналізму перед верховенством парламенту (*parliamentary supremacy*), методам інтерпретації, а не буквальному сприйняттю юридичних текстів, і сутнісній концепції верховенства права, яка виходить із того, що повний арсенал прав людини є визначальним для реалізації верховенства права в повному обсязі.

Я не запропонував жодних аргументів на користь цього погляду, принаймні тут і цим ранком. Я лише виступаю за конкретний підхід до розуміння парадоксу в розкритті природи верховенства права, сильної розбіжності у підходах щодо того, що насправді означає легальність, яка представлена в доповіді Венеціанської Комісії і у чудовій книзі Т. Бінгема. Важливим моментом є те, що вони мають сенс тільки, якщо розглядаються як, так би мовити, політично-моральні розбіжності. Крім того, вони є особливо глибокими розбіжностями, оскільки стосуються характеру людської гідності та легітимності політичного примусу.

Дякую.

Дворкін Р. Верховенство права

Анотація. Пленарна доповідь Рональда Дворкіна на конференції «Верховенство права як практичний концепт» під егідою Венеціанської Комісії (2 березня 2012 р.).

На прикладі підходів Дж. Раза і Т. Бінгема розглядаються розбіжності щодо природи верховенства права шляхом звернення до глибинних підстав в обґрунтуванні права. Демонструється різниця у розумінні верховенства права залежно від того, чого вимагає концепція людської гідності — чесного попередження чи зрівняльної (егалітарної) чесності. Акцентується увага на моральній складовій філософсько-правової аргументації. Обґрунтовується факт того, що розумінню природи права має передувати розкриття поняття «верховенство права», а не навпаки.

Ключові слова: верховенство права, позитивізм, інтерпретивізм, гідність людини, політична легітимність.

Дворкин Р. Верховенство права

Аннотация. Пленарный доклад Рональда Дворкина на конференции «Верховенство права как практический концепт» под эгидой Венецианской Комиссии (2 марта 2012 г.).

На примере подходов Дж. Раза и Т. Бингема рассматриваются различия в понимании характера верховенства права путем обращения к глубинным основаниям в обосновании права. Демонстрируется разница в понимании верховенства права в зависимости от того, что требует концепция человеческого достоинства — честного предупреждения или уравнивающей (эгалитарной) честности. Делается акцент на моральной составляющей философско-правовой аргументации. Обосновывается, что пониманию природы права должно предшествовать раскрытие понятия «верховенства права», а не наоборот.

Ключевые слова: верховенство права, позитивизм, интерпретивизм, достоинство человека, политическая легитимность.

Dworkin R. The Rule of Law

Summary. Keynote speech at the conference on «The rule of law as a practical concept», 2 March 2012, held by Venice commission. With the examples of approaches presented by J. Raz and Lord Bingham, the difference in the rule of law understanding is demonstrated. It depends on answer, what the concept of individual dignity demands — fair warning or egalitarian integrity. The focus made upon moral compound of argumentation in legal-philosophical discourse. It is proved that our opinion about the nature of law depends on the more fundamental question what we should take the Rule of Law to be.

Key words: rule of law, positivism, interpretivism, human dignity, political legitimacy.